

Gyermekkortörténet Spanyolországban

Manapság különösen nagy szükség van olyan földrajzi területek vizsgálatára, ahol évszázadokon vagy évezredekben keresztül számos, különböző kultúrájú, vallású és nyelvű nép, népcsoport élt és él együtt. Spanyolország különösen érdemes a neveléstörténészek figyelmére is.

Jóllehet Spanyolország Európa egyik legjelentősebb területű és lélekszámú országa, hazánktól való távolsága és félperiférikus jellege miatt sokáig kiesett a magyar kutatók látóteréből. Néhány speciális, történeti téma kutatói ugyan mélyreható és nemzetközi szinten is nagy elismerést kiváltó feltárásokat végeztek (1), a neveléstörténeti kutatásokra azonban máig szinte semmiféle hatást nem gyakorolt mindez. Fontos a terület történetének és neveléstörténetének, pedagógiai gondolkodóinak és gyermekképének megismerése amiatt is, mert 1492 után hosszú ideig ez volt az a térség, amely a legnagyobb hatást gyakorolta Latin-Amerika népeire, és évszázadokon keresztül közvetítői szerepet játszott kontinensünk és az Újvilág lakói között. Spanyolország területe továbbá amiatt is megérdemli a neveléstörténészek figyelmét, mert számos, az egyetemes neveléstörténetből jól ismert személy erről a területről származott, családi és iskolai neveltetése Hispániához kötötte. Ilyen volt többek között *Quintilianus, Seneca, Isidorus, Ibn Tufajl, Al-Zarnúdzsi, Lullus, Vives* és *Unamuno*, akiknek a tollából más népek pedagógiai gondolkodóira is nagy hatást gyakorló művek születtek.

Gyermekkortörténeti kutatások Spanyolországban

Az utóbbi évtizedek kiemelkedő szinkron neveléstörténeti témájaként szereplő gyermekkortörténet kutatása Spanyolországban is főként az 1970-es évek második felétől vett nagyobb lendületet. A *Franco*-rendszer összeomlása és a demokrácia kiépítése kedvezett ennek a folyamatnak, megélnékültek a forráskutatások, a család- és gyerekkortörténeti vizsgálódások. Más európai országokhoz hasonlóan ebben az országban is az eredetileg francia és angol nyelven megjelent gyermekégtörténeti művek tanulmányozása, majd lefordítása jelentette az első lépést. A spanyolországi egyetemi könyvtárak és kutatóintézetek polcain többnyire spanyolul is ott sorakoznak azok a művek, amelyek egy része máig nem olvasható magyar nyelven, vagy csak a legutóbbi időben jelent meg hazánkban. (Például *Lloyd de Mause* híres műve, amely 1982-ben jelent meg spanyolul 'Historia de la infancia' címmel (2) vagy *Linda Pollock* munkája 'Muchachos olvidados. Las relaciones entre padres e hijos entre 1500–1900' címmel.) Napvilágot láttak továbbá spanyol nyelven azok a család- és nőtörténeti, valamint a magánéleti szféráról íródott több kötetes kézikönyv-sorozatok is (3), amelyek szintén alapvetően hozzájárultak a társadalomtörténeti kutatások kiszélesedéséhez, magának a gyermekkortörténeti kutatásnak a népszerűsödéséhez.

Az önálló, spanyol forrásokon nyugvó vizsgálódások szaporodását és eredményeit tanulmányok, előadások és könyvek egész sora jelzi. Ezek a feltárások egyrészt azokon a – tulajdonképpen már az ókortól megörződött – forrásokon alapulnak, amelyek az egyetemes gyermekkortörténetnek is nagy értékű dokumentumai. Ezek jelentős része még kü-

lönösebb nyelvi felkészültséget sem kíván meg spanyolországi kutatótársainktól, lévén, hogy a középkortól fogva számos, a mai castellano nyelvet ismerők számára viszonylag könnyen olvasható, régi spanyol, gallego vagy katalán nyelven írott szöveg maradt fenn. Azok számára sem elérhetetlen tehát régi korok hispániai gyermekortörténetének a kutatása, akik nem vagy csak kevésbé ismerik az ókori vagy középkori latint, a középkori arabot vagy a héber nyelv sajátos, csakis az Ibériai-félszigeten használt középkori változatát.

A kifejezetten pedagógiai tárgyú művek vizsgálata mellett a spanyol kutatók kiemelten figyelmet fordítanak a jogi, irodalmi, képzőművészeti, orvosi, statisztikai és néprajzi források vizsgálatára is. Eredményeiket hazai és nemzetközi konferenciákon (például az ISCHE-rendezvények spanyol nyelvű szekcióiban), folyóiratokban (például a Salamancái Egyetem monumentális, évente megjelenő spanyol nyelvű periodikájában, az *Historia de la Educación*-ban), nyomtatott és elektronikus kötetekben (4), (virtuális) múzeumokban teszik közzé.

Végül pedig meg kell említeni azokat a külföldi kutatókat, akik érdeklődéssel fordultak a spanyolországi gyermekortörténet valamely szakasza vagy résztémája felé, és munkásságukban erről szóló publikációk is helyet kaptak. (5)

Gyermekkortörténet a középkorban

A spanyolországi gyermekortörténet kutatásának eddigi eredményei vastkos köteteket töltenek meg. Ebben az írásban ezért mindössze arra vállalkozom, hogy időrendben haladva kiemeljek néhány fontos, a magyarországi kutatók, olvasók körében is érdeklődésre számot tartó egykori forrást, vázolva azok gyermekekre vonatkozó tartalmát. (E források főként jogi és filozófiai, nevelésfilozófiai művek, így természetesen csak a spanyolországi gyermekortörténet egyfajta, igen szűk metszetét nyújthatják.)

A kereszténység felvétele és elterjedése az Ibériai-félszigeten sem volt zökkenőmentes. A kora középkori klérus tagjai mindent megtettek a pogány szokások ellen, és ez a gyermekortörténetre is kihatott. A varázslások, babonák, ráolvasások helyett a gyermekek gondos nevelését hangsúlyozták. Az elemzők szerint már a vizigótok által összehívott első zsinatok döntései alátámasztják azt, hogy a keresztény tanítások szellemében Hispánia területén is védtek a gyermekeket és szem előtt tartották jogaikat. A III. toledói zsinaton például 529-ben kemény büntetésről szóló határozatot hoztak azon szülők ellen, akik gyermeküket megölték. 572-ben a II. bragai (ma: Portugália) zsinaton is megismélték ezt, továbbá intézkedéseket hoztak abortusz esetére. (6)

A vizigót időszak egyik legjelentősebb püspöke, Sevillai Isidorus 'Etimológiák' (7) című művében, ebben az óriási, az ókor és kora középkor tudanyagát felölelő enciklopédikus munkában például az emberi élet szakaszolása kapcsán szólt a gyermekkor jellemzőiről. *Hippokratész* nyomán, de nem pontosan igazodva a neves görög orvos évszámaihoz, készítette el leírását. A hetes mint misztikus szám több más korabeli szerzőhöz hasonlóan Isidorus művében is vissza-visszatért. Szerinte a kisgyermekkor születéstől 7 éves korig, a gyermekkor 7–14 évig, a kamaszkor 14–28 éves korig tart, míg 28 és 50 közé tette a fiatal-ság, 50–70 közé az érett felnőttkor, 70 fölél pedig az aggkor idejét. (8)

Míg a zsinatok anyaga és Isidorus munkái latinul íródtak, a nagyjából a 13. századtól keletkezett spanyolországi források jelentős részét a laikusok által is megértett „román” nyelven, azaz castellanó-ul írták, ez ugyanis ott a művelt klérus nyelvévé is vált. Ezen a nyelven született *X. (Bölcs) Alfonz* törvénykönyve, a 'Siete partidas' is (9), amely nem csupán a kasztíliai jogtörténetnek, hanem a nevelés történetének is fontos emléke. Ebben a törvénygyűjteményben keveredett a kánonjog, a római jog, a feudalizmus kori lombard jog, valamint a helyi jogszokások. Szerepel benne számos, az ókori tudósoktól származó szentencia is, így összességében nem csupán jogi, hanem politikai-erkölcsstani for-

rásként is értelmezhető. (10) A gyerekeket e törvénykönyv szerint 7 éves koruktól jegyezheték el, és a lányok 12, a fiúk pedig 14 éves koruktól köthettek házasságot. Ha valamelyik fél elérte a házassági kort, ám szerette volna szülei által kötött jegyességét felbontani, erre számos esetben lehetősége volt. Ebben a kútfőben is szerepel a gyermekkor szakaszolása, és jól látszik, hogy a különböző korú gyerekeket más-más nevekkkel illették. (Niño volt a 3 éves kor alatti kicsi, akiről úgy tartották, nem értelmes, s bár vannak bizonyos szükségletei, nem tudja azokat kifejezni; mozo a 3–4 éves kortól nevelőhöz adott, már tanulékonynak tartott gyerek; mancebo a kamasz és doncel a fiatal nemesfiú.) A törvénykönyv igen részletesen szólt a lovagi nevelésről, de ezen kívül valamennyi társadalmi réteg neveléséhez vállalta az eszményeket, és fontos mű ez az iskolák működése szempontjából is. Foglalkozott továbbá a dajkaválasztás és a szoptatás kérdésével (11), a törvénytelen és az elhagyott gyerekek sorsával. (12)

A gyermeknevelés kapcsán kifejezetten pozitív, keresztényi hangnem tapasztalható ebben a jogforrásban. A szülőknek jámborságot, a gyerekeknek szüleik megbecsülését írta

Llull olyan kérdéseket érintett, amelyek később, a 18. század közepén Rousseau 'Emil' című regényében is visszatérnek (az anyatejes táplálás szükségessége, az életkornak megfelelő, természetes nevelés, a könnyű ruházat, a játékoság).

A mallorcai író pedagógiai műve meglepően modern, szövegét olvasva egyértelműen kiderül, hogy szerzője már hét évszázaddal ezelőtt a gyermekre nem kicsinyített felnőttként gondolt, hanem egy olyan, sajátos fejlődési utat bejáró lényre, akinek joga van a gyermekkorához, és akinek szabadságot kell biztosítani a kiteljesedéshez.

elő, és a nevelés alapjaként a szeretetet állította. Fontos pedagógiai elvként kiemelték benne, hogy a gyerekeket szép beszédre, finom modorra, mértékletes evésre kell tanítani, és nekik megfelelő és számukra könnyen megtanulható mesékkel kell nevelni. (13) Külön foglalkozott a törvénykönyv a hercegek és királykisasszonyok nevelésével. Érdekesség, hogy a mai szemmel nézve is meglepően korszerűen gondolkodó Bölcs Alfonz fatalista módon hitt az asztrológiában, és a gyermeknemzés, valamint a nevelés kapcsán is érintette ezt a kérdést a 'Siete partidas'-ban. (14)

A 'Cántigas' című, szintén e tudós királyhoz köthető énekvűjtemény pedig kifejezetten a gyerekkortörténet kapcsán lehet forrás, melynek szövegeiben szó esik szegény és szenvedő kisgyerekekről, valamint a gyermektelen házaspárok keserveiről. A törvényekből és a dalokból egyértelműen kiderül, hogy a középkornak ebben az időszakában Hispániában érték volt a gyermek, gondozá-

sa, felnevelése pedig fontos, keresztényi feladat.

Ezt a gondolatkört erősíti a szintén 13. századi mallorcai szerző, Ramon Llull (1232 v. 1235–1315). Katalán nyelven írt szép és a későbbi korokban sokak által idézett munkájában, a 'Libre d'Evast e d'Aloma e de Blanquerna' című könyvben azt írta le, milyen is az ideális nevelés, amelyet gyermekének, Blanquernának nyújthat a keresztény házaspár, Evast és Aloma. (15) Ebben a műben Llull olyan kérdéseket érintett, amelyek később, a 18. század közepén Rousseau 'Emil' című regényében is visszatérnek (az anyatejes táplálás szükségessége, az életkornak megfelelő, természetes nevelés, a könnyű ruházat, a játékoság). A mallorcai író pedagógiai műve meglepően modern, szövegét olvasva egyértelműen kiderül, hogy szerzője már hét évszázaddal ezelőtt a gyermekre nem kicsinyített felnőttként gondolt, hanem egy olyan, sajátos fejlődési utat bejáró lényre, akinek joga van a gyermekkorához, és akinek szabadságot kell biztosítani a kiteljesedéshez.

X. Alfonz király éppúgy, mint Ramon Llull mester ismerte és részben használta is a kevésbé elöregedett, illetve a kortárs hispániai muszlim gondolkodók műveit. Például a

Guadixban (Granada mellett) született tudós, Ibn Tufajl (megh. 1185) utópisztikus művét, amely tulajdonképpen egy fiúnak, Hajj Ibn Jakzán-nak a története, aki az Indiai-óceán egy lakatlan szigetén nő fel. Ibn Tufajl – saját bevallása szerint – azért írta meg művét (mely támaszkodik *Ibn Báddzsá* [*Avempace*] „Magános ember vezetése” című művére), hogy megossza olvasóival a bölcsesség elérésére vonatkozó azon titkokat és misztériumokat, amelyeket ő maga ismert és amelyeket már évszázadokkal korábban nagyra becsültek a tudósok. A főhős értelmi fejlődése a már *Arisztotelész*nél is jól ismert, és a középkori muszlim filozófusok által is kedvelt 7 éves időbeosztás szerint rajzolódik ki. Ibn Tufajl ismerte a gyermek- és ifjúkori megismerés négy fokozatára (4x7 év) vonatkozó, *al-Ghazzáli* által leírt jellemzést. Eszerint az első hét év az érzéki szemlélet, a következő az értelemszerű megismerés, az azt követő a gondolkodó ész, az utolsó hét esztendő pedig az átélés, az intuíció korszaka. (16)

Reneszánsz-kori elképzelések a gyerekekről és neveléséről

A spanyolországi reneszánsz az itáliaihoz hasonlóan, bár ahhoz képest némi fáziskészséssel óriási elméket adott Európának. Az antik és középkori elődökre figyelő, ugyanakkor azok meghaladását kitűző spanyol humanisták többsége kiváló egyetemeken tanult (Salamanca, Alcalá de Henares), nyelvi és filozófiai értelemben véve is felkészülten látott neki a személyre szabott, az egyéniségre figyelő nevelési tervek kidolgozásának. *Rodrigo Sánchez Arévalo* (1404–1470), *Antonio Nebrija* (1444–1522) (17) pedagógiai munkássága spanyol, míg Juan Luis Vivesé (1492–1540) kifejezetten európai dimenziót jelenít meg a nevelés- és gyermekortörténet kapcsán. Arévalo királya, *IV. Henrik* tanácsosának buzdítására írt könyvet a nevelésről, melyben különösen a kisgyerekek etetésével, ápolásával foglalkozott, főként ókori szerzőkre támaszkodva. (18)

Nebrija a latin és castellano nyelv tanulását könnyítő nyelvkönyveken és szótárakon kívül 1509-ben *De liberis educandis* címmel szerkesztett egy gyermeknevelési útmutatót korábban írt leveleiből. (19) Ez, hasonlóan számos más, korabeli nevelési témájú műhöz, főként klasszikus szerzőktől vett gondolatok kompilációja, ám kiegészítve az író apaként szerzett személyes tapasztalataival. Ebben Nebrija a gyermeki életkor arisztotelészi szakaszolását adja, és művében mindvégig hangsúlyozza, hogy a gyermek természetes képességeihez kell igazítani a nevelést, és nem szabad ezek ellen harcolni. A szoptatásról, öltöztetésről, testi és értelmi nevelésről szólva Nebrija is sok ponton jóval megelőzte Rousseau gondolatait.

Míndez a Spanyolországban oly népszerű szerző, *Rotterdam*i *Erasmus* és valenciai származású barátja, levelezőtársa, Juan Luis Vives (20) gyermeknevelési elképzeléseiről is elmondható. Mindketten kiálltak az anyatejes táplálás mellett, és a dajkaság intézménye helyett az édesanyák nevelő szerepét hangsúlyozták. Vivesnek a gyermekortörténet kutatása szempontjából legkiemelkedőbb műve a *„Linguae Latinae Exercitatio*’, ez a kis könyvecske, melyet segédletnek szánt a latin nyelv tanulmányozásához. (21) Ebben a – valószínűleg saját, valenciai gyerekkorát idéző – műben a spanyol humanista részletesen bemutatta a 16. század Katalóniájának gyermekeit, kitérve játékaikra, étkezési, öltözködési, viselkedési szokásaikra, rávilágítva családban elfoglalt helyükre, tanulásról, iskoláról szőtt gondolataikra, kamaszkori törekvéseikre és szóhasználatukra, jutalmazásuk és fegyelmezésük kérdéseire. A kora újkori gyermekiség-történet minden bizonnyal egyik legkiemelkedőbb forrása a Vives-féle dialógusgyűjtemény.

A spanyolországi reneszánsz kapcsán ki kell emelnünk néhány olyan kiváló orvos nevét is, akik műveikkel szintén nagyban hozzájárultak a gyerekeknek, illetve magának az embernek a megismeréséhez: *Andreas Laguna*, *Miguel Servet* és *Huarte de San Juan*. Ez utóbbi navarrai orvos például az emberi lélek és a szomatikus rendszer közötti kapcsolatokat kutatva mondta ki azt a tanítást, hogy mindenki tehetséges valamiben. Művében

(22) kifejtette, hogy az újszülöttek nem „tisztá lappal” jönnek a világra, hanem úgy, hogy számos öröklött adottsággal rendelkeznek, az emberek közötti különbségek pedig agyi eredetűek. Úgy gondolta, mindezt kiemelten figyelembe kell venniük azoknak, akik gyerekek nevelésével foglalkoznak. Mielőtt ugyanis egy ifjú embert valamilyen tudomány művelésére szánnak szülei és nevelői, fel kell fedezniük a növendék értelmének rejtelmét. Úgy vélte, a tudományok művelése szempontjából tulajdonképpen kedvező, hogy minden ember más, mert így valamennyi területnek akad művelője. Ideálja egy olyan társadalom volt, ahol mindenki azzal foglalkozik, amihez a legnagyobb tehetsége van. (23)

A korszak gyermekkortörténeti írott forrásai közül érdekességként említem még *II. Fülöp király* kislányaihoz írott leveleit, amelyekből kiderül, hogy a birodalma ezer gondjával elfoglalt uralkodó még legfáradtabb éjszakáin is mindig szakított időt arra, hogy gyermekeit tanulásra buzdítsa, gyengéd szavakkal vigasztalja vagy éppen játékokról írjon nekik. Igazi pedagógus volt, aki kislányainak kiszínezni való betűket, lovacskás könyveket küldözgetett. Aggódott tőle távollévő gyermekei egészsége miatt, és leveleiben saját élményeivel szóragoztatta őket. (24)

A reneszánsz-kori eszmetörténet fenti műveit vizsgálva jól látszik, hogy a humanista tudósok spanyol földön is kiemelt figyelmet fordítottak a gyermekek, egyáltalán a nevelés problémáira. Ezen a földrajzi területen is elmondható viszont, hogy a klasszikusokra és a középkori keresztény-muszlim-zsidó kultúrkör műveire alapozott pedagógiai gondolatok csak lassan hatották át a társadalom szélesebb rétegeit. A hatás azonban már a 16. századi Spanyolországban jól nyomon követhető. Vives és mások, szegényekről írott művei például a nyomorgó és elhagyatott gyerekekre irányították a figyelmet. Az egyéni tulajdonságokról szóló filozófiai és orvosi művek segítettek a tudatos és átgondolt nevelés kiteljesedésében, mind az iskolák, mind a magánnevelés szintjén. A folyamat Hispániában is előbb ment végbe a városokban, mint vidéken, de az egyházlátogatási jegyzőkönyvek és zsinati iratok tanúbizonysága szerint a falvakban is számos változás kezdődött a gyermekek védelme és nevelése érdekében.

Gyermekek az újkorban

A spanyolorzági kora újkor egyik legkiemelkedőbb gondolkodója az Európában nagy hírnévre szert tett aragóniai jezsuita tudós, *Baltasar Gratianus* (1601–1658) volt. Élete arra a korszakra esett, amikor hazáját háborúk gyötörték, és ő – hasonlóan több kortársához – nem látott más kivezető utat a zűrzavarból, csakis a nevelést, az erények kialakítását. A jellemnevelést, s – ahogy ő fogalmazott rendkívül találóan és modernül – a „fogyasztó ember” legyőzését kisgyermekkorban kell kezdeni, mégpedig ragaszkodva a természetes elvekhez. Ő is – sokadikként a sorban – már jóval a 18. század előtt megfogalmazta a leggyakrabban elsőként Rousseau-nak tulajdonított pedagógiai gondolatokat nevelésről, gyermeki természetről, szülők és nevelők szerepéről. „*El Criticón*” című munkájában (25) például olyan mondatokkal írt éles társadalom-kritikát, amelyek szinte szó szerint megismétlődtek a svájci pedagógus 1762-ben kiadott „*Emil*”-jében. (Gratianus művének viszont a középkori muszlim gondolkodó, Ibn Tufajl fentebb már említett könyve volt az előzménye.) Művei nagyban hozzájárultak a jezsuita nevelési elvek 17. századi modernizálásához.

A gazdaságfejlesztés lázában égő Spanyolország ebben a században sokat tett az elhagyott kisgyerekekért. Az elnéptelenedett Kasztília benépesítése, az ottani gazdaság felvirágoztatása érdekében speciális kórházakat és menhelyeket építettek az árváknak, akiknek a képzésével megpróbálták megoldani a kézművesipari, katonai és tengerészeti állások feltöltését. Ez volt az a korszak Spanyolországban, amikor csökkentették az egyetemek és egyetemisták számát, betiltották több helyen a nyelvtan tanítását (például *IV. Fülöp* az elhagyott gyerekek kórházában, 1623-ban), mert az uralkodói körök megítélése

szerint az orvosok, ügyvédek és teológusok tömegei helyett kétkezi munkásokra volt inkább szükség. (26) Ez a mozzanat a spanyol gyermekkortörténet kétségkívül egyik leg-sajátosabb fejezete, mert – jóllehet törvényekkel alátámasztható, hogy kiemelten fontos volt a gyermekek védelme – a nevelési-képzési célok a birodalom gazdaságfejlesztési eszményeit tükrözték, a gyermekek jelentős része tulajdonképpen csak eszköz volt ezen elképzelések megvalósításához.

A felvilágosodás korának gyermekképe

A 18. században Spanyolországban is folyt a szekularizáció, a centralizáció és az állam-szervezet uniformizálása, ami itt a dinasztia-váltásnak is következménye volt. Bár a felvilágosodás gondolkodói műveikben hirdették az „ész erejét”, és elismerték az „oktatás egyenlőségének” elvét, valójában ezt úgy képzelték el, mint kortársaik többsége Európa más országaiban is: minden ember számára a társadalmi származása szerint és az állam érdekeivel összhangban kell nevelést nyújtani. Miként *Delgado* írja, a spanyoloknál ugyanaz ment végbe ekkoriban, mint például Angliában vagy Franciaországban, azaz a tudás kincsét az uralkodói körök igyekeztek megtartani a legfelső, gazdaságilag erős társadalmi rétegek számára, míg az állam többi lakójának annyi tudást szándékoztak nyújtani, hogy képesek legyenek munkájukat még jobban ellátni az állam gyarapodása érdekében. (27) A spanyol állam kevésbé szentelt figyelmet az alapfokú iskoláknak, így tulajdonképpen a kisgyerekek nevelését a 19. század közepéig többnyire elhanyagolták. Az akkoriban kiszélesedő sajtó ugyan érintette a nevelés, a gyermeki lét kérdéseit, de a cikkek leginkább a szoptatás problémáival, illetve a vadon élő (farkas)gyermekek tulajdonságainak és nevelhetőségének a kérdéseivel foglalkoztak. (Ez utóbbi a 18. század egyik legfelkapottabb, mondhatni „divatos” témája volt Európa szerte.)

A legtöbb spanyol pedagógiai értekezést ebben a században egyházi személyek írták, például a katalán *Baldiri Reixac* (28) vagy *Luis de Olot* (29), akik azonban műveikben magáról a gyermekről alig szóltak, inkább a nevelés módszereiről, a tanító munkájáról. A korszak legnagyobb spanyol pedagógiai újítója *Martín Sarmiento* (1695–1772) volt, aki „La educación de la juventud” címmel írt művet 1768-ban. A gyermekszemlélet vonatkozásában ebben a könyvben – hasonlóan kora több más európai szerzőjéhez – ő is elsősorban *Comenius* és *Rousseau* gondolataiból merített, jóllehet, ez utóbbi szerző „*Emil*” című regénye 1764-ben Spanyolországban is indexre került, egy évvel később Madridban pedig a könyvet nyilvánosan elégették. (30) Különleges és megkapóan modern hangvételű kütfő a 18. századi spanyol pedagógiai irodalom egyik terjedelmes forrása, melyet egy zaragozai hölgy, bizonyos *Josefa Amar y Borbón* (31) vetett papírra 1790-ben: „Értekezés a nők testi és erkölcsi neveléséről”. (32) Ez a mű nem csupán azért érdekes, mert szerzője nő volt, hanem azért is, mert témája a lányok nevelése, és valójában legtöbb fejezete a kisgyermekkori nevelésről szól. A várandós anya életvezetésétől a szoptatáson, a járás- és beszédtanításon át a gyermekek etetésének, öltöztetésének, a korabeli gyermekbetegségeknek a bemutatásáig a gyermekkortörténet szempontjából számos fontos és érdekes témát érint. (33)

További több tucatnyi értekezés (34) és korabeli újságokban megjelent cikk (35) jelezte a spanyolországi szerzők és nevelők (valamint az olvasók) megélnéklődését a nevelési kérdések iránt a 18. század végén. Míg az értekezések fő témája maga a nevelés volt, a lapokban leginkább a gyermekápolás- és gondozás kérdéseivel foglalkoztak. A barcelonai *Diario* vagy a madridi *El Pensador* és az *El Censor* című újságok szinte folyamatosan cikkeztek például a szoptatás kérdéséről. Mivel ebben az időszakban Spanyolországban is megindult a nők munkába állása, a nagyvárosi környezetben élő családok körében divatba jött szegényebb, vidéki falvakból (például Extremadura, Navarra településeiről) szoptatós dajkát fogadni vagy a gyermekeket odaküldeni. Így viszont rendkívü-

li módon megnőtt a gyermekhalandóság, ezért próbálták tájékoztatni az orvosok és nevelők az édesanyákat gyermekük szoptatásának fontosságáról. (36) Jóllehet a felvilágosodás századában több spanyol törvény is született az elhagyott vagy kitett gyermekek felnevelésével kapcsolatosan, a számukra létesített állami vagy egyházi menhelyek, gyűjtőkórházak gondozásukra, nevelésükre kevés figyelmet fordítottak.

Gyermekek a 19. században

A 19. században Spanyolországban is kezdett gyökeresen megváltozni a gyermekkép és a gyermekek helyzete. Az óvodai nevelés, a kötelező iskoláztatás kiteljesedése, a gyermekgyógyászat fejlődése és a gyermekbetegségek, járványok leküzdésében tett küzdelmek Európa e dél-nyugati részén is napirenden voltak. 1857-ben megjelent a tankötelezettséget bevezető *Moyano*-féle törvény, amelynek nyomán Spanyolországban is lendületet vett az iskolahálózat bővülése. (37) A század közepén egyre nagyobb számban megjelenő, már nem csupán a gyerekekről, hanem a gyerekeknek készített sajtótermékek és könyvek is jelzik mindezt. Csak Madrid esetében elmondható, hogy az 1840–50-es években olyan időszakos kiadványok láttak napvilágot, mint például az *El Mentor de la Infancia* (1843–45), az *El Museo de los Nicos* (1847–50), az *El Mentor de las Familias* (1849–51), a *La Aurora* (1851–52) vagy a *La Educación Pintoresca* (1857–58). (38) Ezek a lapok célkitűzésük szerint nem csupán nevelni szerették volna a kicsiket, hanem szórakoztatni is, ezért számos

A gyermek „a végtelenségben és az örökkévalóságban él. Az élete nem térben és nem időben létező, nem kötődik sem helyhez, sem időponthoz. Tagadja a tér és az idő mértékét. Nem uralkodik felette sem az óra, sem a kalendárium.”

(főként moralizáló) mesét, rejtélyes feladványt, rajzot és gyerekjáték-leírásokat tartalmaztak. (39) Hozzá kell tennünk azonban, hogy Spanyolországban a *Moyano*-féle törvény ellenére még az 1860-as évek végén is a 7 évesnél idősebb lakosság 70,73 százaléka írástudatlan volt, így a fentebb sorolt sajtótermékek valószínűleg csak igen szűk olvasóközönséghez jutottak el.

Rabaté Colette, franciaországi kutató nő sajtótörténeti elemzésében kimutatta, hogy a korszak Spanyolországában a szülők egyre fontosabb szerepet vittek gyermekeik nevelésében, e munkát már nem csak az iskolára bízta. A gyermek megismerése, viselkedésének megértése, játék-tevékenységének kutatása a 19. század második felére az Ibériai-félszigeten is fontos pedagógiai kérdésekké váltak. A játékfajta leírása, a különböző játékok csoportosítása és értékelése terjedelmes helyet foglalt el a lapokban. A leírások szerint a 19. század közepén a spanyolországi kislányok kedvenc szerepjátéka a babázás mellett a „vizitálás” volt, vagyis édesanyjuk, nőrokonai viselkedésének utánzása, akik gyakran mentek látogatóba egymáshoz, illetve sokszor fogadtak vendégeket. A kisfiúk szívesen és sokszor vívtak csatákat, kártya- és homokvárakat építettek, és kedvelt volt körükben a „bírósi tárgyalások” imitálása.

A korabeli spanyol sajtóban és más, nyomtatott munkákban is kísérletet tettek a gyermek fogalmának meghatározására. Egy akkori lexikon szerint a gyermekkor a 7. életévig értendő, az általános felfogás ugyanakkor a 14. életévben, illetve a kamaszkor kezdetén jelölte meg a „határt”. (40)

Gyermekek a 19–20. század fordulóján

Spanyolország 1898-ban elveszítette utolsó gyarmatait, ezzel régi, világalmai dicsősége végképp lehanyatlott. A kiábrándultság, tetézve az ország gazdasági-társadalmi problémáival, az egyes tartományok eltérő fejlődéséből következő gondokkal, friss és kritikus

szemléletet eredményezett a spanyol filozófiában és irodalomban. A pedagógiai gondolkodásban is érvényesült az újtó szellem, természetesen a külvilág felől érkező, reformpedagógiai áramlatoknak is köszönhetően. A közlekedés és a távközlés forradalmasításának időszakában a Pireneusok nem jelentettek többé akadályt a gondolatok áramlása szempontjából. A nagyhírű és óriási hatású spanyol irodalmi nemzedék, a 98-asok körének több tagja szociális érdeklődéssel fordult a gyermekkor tanulmányozása felé. Életrajzaikban, újságcikkeikben, novelláikban és regényeikben gyakran emlékeztek vissza saját gyermekkorukra, és neveltetésükre. Unamuno, *Pio Baroja*, *Palacio Valdés*, *Azorín*, *Ramón y Cajal*, *Antonio Machado*, *Pérez de Ayala* munkái gyakran politikai-filozófiai töltetűek voltak, így nem csupán a neveléstörténet forrásaiként tarthatjuk őket számon.

E sorból most Miguel Unamuno (1864–1936) gyermekkorral és neveléssel kapcsolatos írásaira szeretnék rövid utalást tenni. (41) „Amor y pedagogía” című munkájában a neves tudós már 1902-ben leírta, hogy a gyermekkor abszolút döntő fontosságú az ember felnőttkori léte szempontjából. Ebben a művében Unamuno rámutatott a spenceri pozitívista pedagógia alapvető tévedéseire, és úgy határozta meg a szeretetet, mint a leghatékonyabb pedagógiai eszközt. 1908-ban írt „*Recuerdos de niñez y mocedad*” (42) című munkájában – több más tanulmányához, újságcikkéhez és leveléhez hasonlóan – személyes gyermekkori élményeit és emlékeit rögzítette. Egyik szép, lírai hangú újságcikkében 1936-ban azt írta, hogy a gyermek „a végtelenségben és az örökkévalóságban él. Az élete nem térben és nem időben létező, nem kötődik sem helyhez, sem időponthoz. Tagadja a tér és az idő mértékét. Nem uralkodik felette sem az óra, sem a kalendárium.” (43) Unamuno úgy gondolta, a gyermek, a hős és a szent sok közös vonással bír, gyakran kiemelte – Krisztus szavaira hivatkozva – a gyermek ártatlanságát, tisztaságát, és folyamatosan hangsúlyozta írásaiban és beszédeiben a gyermeki képzelet teremtő erejét, határtalan jelentőségét a világ fejlődése szempontjából. Úgy vélte, a költészet a legjobb eszköz arra, hogy a felnőttek behatolhassanak a gyermekek világába, és az irodalom lehet annak igazi eszköze, hogy létrejöjjön a gyermekség, a gyermekkor kultusza. (44) E gondolata alátámasztásához és kibontásához Unamuno áttekintette a spanyol és angol költészet számos alkotását. Hazája romantikus spanyol költői különösen sokat szoltak verseikben a gyermekről, a gyermeki archetípusról, amelyben együtt van a lelki élet teljessége, megvan a világ teljes megújításának a lehetősége. A gyermek személye mutatja, hogy az újjászületés állandóan folyik. (45)

Összegzés

Az elkövetkező évek kutatási feladata lehet az Ibériai-félsziget nevelés- és gyermekkor-történetének árnyaltabb, széles forrásbázison nyugvó magyarországi bemutatása, különös tekintettel a most általam nem érintett 20. századi művekre és történésekre, a szabad tanítás, a katolikus iskolamegújító mozgalmak vagy éppen az ottani egyéb reformpedagógiai kezdeményezések bemutatására. Az eddig átvizsgált forrásanyag és a róluk született feldolgozások ugyanis megerősítik azt a feltevést, hogy a tőlünk oly távoli, ám sokszínű kultúráját és a kontinensek közötti kapcsolatteremtő, kezdeményező szerepét tekintve fontos Spanyolország lényeges tanulságokkal szolgálhat Európa nevelés- és gyermekségtörténetét illetően. Ami egészen bizonyosan jól látszik például, az az, hogy Hispánia területén a pedagógiai gondolkodás és a gyermekszemlélet kapcsán is hosszú évszázadokon át óriási hatással voltak egymásra az ott élő különböző vallású, kultúrájú népek. A félsziget számos esetben vélhetőleg élen járt a modern pedagógiai gondolatokat illetően kontinensünk más területeihez képest, ám ez földrajzi zártsága révén gyakorta rejtve maradt az európai kortársak szeme elől. Isidorus, Vives, Gratianus és Unamuno közismert gondolatai mellett azonban számos spanyol szerzőnek helye van az egyetemes neveléstörténeti munkák oldalain.

Jegyzet

- (1) Lásd például: Goldziher Ignác 1874-ben tartott akadémiai székfoglaló beszédjét a spanyolországi iszlámról, illetve a legutóbbi évtizedekben Anderle Ádám Spanyolország-történeti, illetve spanyol-magyar kapcsolat-történeti kutatásait.
- (2) *Alianza*, Madrid, 1982.
- (3) Például: Burguicre, André – Klapisch-Zuber, Christiane – Segalen, Martine – Zonabend, Françoise (1988, szerk.): *Historia de la familia*. Alianza, Madrid. Historia de la vida privada I–V. (sorozatszerk.: Ariès, Philippe – Duby, Georges) Taurus, Madrid. *Historia de las mujeres en Occidente I–IV*. (1992) (dir.: Duby, Georges – Perrot, Michelle) Taurus, Madrid.
- (4) Például: Delgado, Buenaventura (1998): *Historia de la infancia*. Ariel, Barcelona. Arangueren – Cerezo – Pinillos et all (1983): *Infancia y sociedad en España*. Hesperia, Madrid. Piñero, José María López – Bujosa, Francisc (1982): *Los tratados de enfermedades infantiles en la España del Renacimiento*. Cátedra de Historia de la Medicina, Universidad de Valencia, Valencia. Voltes, María José y Pedro (1989): *Madres y niños en la historia de España*. Planeta, Barcelona. Bajo, Fe – Betrán, José Luis (1998): *Breve historia de la infancia*. Ed. Temas de Hoy, Madrid. stb.
- (5) Például: Watson, Foster (1970): *Tudor School-boy life – The Dialogues of Juan Luis Vives*. Frank Cass & Co. Ltd., London. Rabaté, Colette (1993–94): Juegos y educación en algunas revistas infantiles madrileñas de mediados del siglo XX. *Historia de la Educación*, vol. XII–XIII. Salamanca, 365–382.
- (6) Delgado, i. m. 62–65.
- (7) San Isidro de Sevilla (1982): *Etimologías I–X*. 2 vols. (Reta, José Oroz – Casquero, Manuel A. M. – Diaz y Diaz, Manuel C.) Biblioteca de Autores Cristianos, Madrid.
- (8) Uo. VII, 46.
- (9) Ld. például: Alfonso X El Sabio (1975): *Primera partida*. Ed. Bonet, Juan Antonio Arias, Universidad de Valladolid, Valladolid.
- (10) Delgado, i. m. 73.
- (11) II., VII. fej., III. törv.
- (12) IV., XIX. fej., V. törv.
- (13) II., VII. fej., IX. törv.
- (14) Delgado, i. m. 86–87.
- (15) Llull, Ramon (1957): *Libre d'Evast e d'Aloma e de Blanquerna (Obres essencials) 2 vols*. Selecta, Barcelona. A könyv magyar nyelvű részletét lásd A gyermek neveléséről. In: *A tudás kapui*. Szerk., ford.: Kéri Katalin; Tárogató, Budapest. 1995. 64–65.
- (16) Ibn Tufajl (1961): *A természetes ember*. Gondolat, Budapest. Fordította: Katona Tamás; és El filósofo auto-didáctico. Publicaciones de las Escuelas de Estudios Arabes (1948) Madrid. Trad.: González Palencia Angel.
- (17) Az „Antonio Nebrija” tulajdonképpen álnév, a humanista tudós valódi neve Antonio Martínez de Cala y Xarava volt. Életművének bemutatását lásd Kéri Katalin (1997): Nebrija, a humanista pedagógus. *Ember-nevelés*, 2. 11–15.
- (18) Arévalo, Rodrigo Sánchez (1453): *De arte, disciplina et modo alendi et erudiendi filios, pueros et iuvenes*.
- (19) Nebrija, Antonio (1981): *La educación de los hijos*. Universidad de Valencia, Valencia.
- (20) Életútjáról lásd: Kéri Katalin (1993): Juan Luis Vives, spanyol humanista. In: *Neveléstörténeti Füzetek*, OPKM, Budapest. 3–11. Válogatott művei magyarul: Péter János (1935, szerk., ford.): *Vives János Lajos válogatott pedagógiai művei*. Kézdivásárhely.
- (21) Vives, Juan Luis (1947): *Obras completas, t. II*. Aguilar, Madrid. A nyelvkönyv magyar nyelvű részleteit lásd: Hazatérés és gyermekjátékok. In: Kéri Katalin (1995, szerk., ford.): *A tudás kapui*. Tárogató, Budapest. 74–76.
- (22) Huarte de San Juan (1884): *Examen de ingenios para las ciencias*. Barcelona.
- (23) Delgado, i. m. 118.
- (24) Lásd *Cartas de Felipe II a sus hijas*. ProL.: Luisa Elena del Portillo Díaz; Ed. Lepanto, Madrid, s. f.
- (25) Lásd Gracián, Baltasar: El Criticón. In (1967): *Obras completas. Estudio, edición, bibliografía y notas e índices de Arturo del Hoyo*. Aguilar, Madrid.
- (26) Delgado, i. m. 135.
- (27) Uo. 138–139.
- (28) *Instruccions per la ensenyança de minyons*. (1766) Gerona.
- (29) *Tratado del origen y arte de escribir bien: ilustrado con veinte y cinco láminas*. (1766) Imp. de Narciso Oliva, Gerona.
- (30) Lásd róla: Pensado, J. L. (1984): *La educación de la juventud de fray Martín Sarmiento*. Xunta de Galicia.
- (31) Lásd róla: Kéri Katalin (1997): Josefa Amar y Borbón könyve az egészségnevelésről. *Egészségnevelés*, 5. 252–253.
- (32) *Discurso sobre la educación física y moral de las mujeres*. (1994) Cátedra, Madrid.
- (33) Josefa Amar y Borbón könyvének értéke neveléstörténeti szempontból abban is rejlik, hogy benne számtalan, korábbi pedagógiai szerzőkre vonatkozó utalást tett, valamint a végén neveléstörténeti szempontból

értékelhető bibliográfiát közölt. Lásd erről: Kéri Katalin (1997): Halk női hang a 18. századból: Josefa Amar y Borbón. *Iskolakultúra*, 6–7. 164–166.

(34) Lásd ezekről például: Mayordomo Pérez, A. – Lázaro Lorente, L. M. (1988): *Escritos pedagógicos de la Ilustración*. Ministerio de Educación y Ciencia, Madrid. Fernandez Clemente, E. (1969): *La ilustración aragonesa y la educación*. Zaragoza, Ortega López, M. (1988): La educación de la mujer en la Ilustración española. In: *Revista de Educación No. Ext.*, Madrid.

(35) Lásd ezekről: Labrador Herráez, C. – De Pablo Ramírez, C. (1989): *La educación en los papeles de la Ilustración Española*. Centro de Publicaciones del Ministerio de Educación y Ciencia, Madrid.

(36) Delgado, i. m. 153. o.

(37) Vega Gil, Leoncio (1995): *Moderantismo y educación en España. Estudios en torno a la ley Moyano*. Instituto Florián de Ocampo, Zamora.

(38) Lásd (1929): *Catálogo de Publicaciones madrileñas*. Blaso S. A., Madrid.

(39) Rabaté, Colette (1993–94): Juegos y educación en algunas revistas infantiles madrileñas de mediados del siglo XIX. In: *Historia de la Educación – Revista interuniversitaria*. Ed. Universidad de Salamanca, vol. XII–XIII. 365–382.

(40) Uo. 367.

(41) Életrajzával kapcsolatosan lásd: García, Manuel Blanco (1965): *En torno a Unamuno*. Taurus, Madrid. Gullón, Ricardo (1964): *Autobiografías de Unamuno*. Gredos, Madrid. Unamuno, Miguel de (1995): *Obras completas I. Turner*, Madrid.

(42) Unamuno, Miguel de (1966): *Obras completas VIII. Autobiografía y recuerdos personales*. Eseelecieer, Madrid.

(43) Unamuno, Miguel de (1936): El día de la infancia. *Ahora*, junio 12., 1104.

(44) Delgado, i. m. 173.

(45) E téma részletes elemzését lásd: Galán, Cerezo, P.: Razón Ilustrada y Espíritu Lúdico. El símbolo del niño en la filosofía. In: *Infancia y sociedad en España*. i. m. 25–49.

HOL TARTUNK?

A Magyar Szociológiai Társaság Oktatásszociológiai Szakosztályának konferenciája alapító elnöke, Kozma Tamás 65. születésnapjára

„.....a meghívott előadóktól azt kérjük mondja el 15 percben, hogy saját szűkebb szakterületén – reflektálva saját munkásságának elmúlt 20 évére is – hol tart a társadalom és oktatás kapcsolatának feldolgozásában... Minden előadás után 15–20 perces vitára nyílik lehetőség”

Helyszín: Budapest, XIV. Ajtósi Dürer sor 19–21. Professzorok Háza nagyterme.
Házigazda a Felsőoktatáskutató Intézet.

Október 14. csütörtök, 9.00–16.00

Bajomi Iván (ELTE): Oktatástügyi konzultációk – konszenzusképzés nélkül

Csapó Benő (SZE): Szemben az árral: a társadalmi hátrányok kiegyenlítése

Forray R. Katalin (PTE-FKI): Területi társadalmi szerkezet és iskolázás

Halász Gábor (OKI): A „politikai tanulás” (policy learning) és az oktatási rendszerek fejlődése

Lukács Péter (FKI-WJLF): Akadémiai kapitalizmus?

Nagy Mária (OKI): Kezdők a pedagóguspályán

Németh András (ELTE): A neveléstudomány fejlődésének főbb paradigmái

Sáska Géza (FKI): A felnőtt alternatívája a gyermek: A gyermekközpontú pedagógiák ideológiája.

Setényi János (Expanzió): Az államigazgatás europaizációja: A Strukturális Alapok fogadásának esete

Zrinszky László (ELTE-PTE): Egy tudományág láthatóvá válik: az andragógia szerepnövekedése

Október 15. péntek, 9.00–16.00

Boreczky Ágnes (ELTE): Családtörténet és iskoláztatás

Csákó Mihály (ELTE): A szakmunkásképzés feltételeinek alakításáról

Csepeli György (ELTE): Az e-Learning a felsőoktatásban

Gábor Kálmán (FKI): Ifjúsági korszakváltás

Hrubos Ildikó (Corvinus Egyetem-FKI): A XXI. század egyeteme: megújulási kényszerek, megőrzendő értékek

Kelemen Elemér (ELTE): Az oktatás és társadalmi mobilitás néhány összefüggése Magyarországon 1867–1945

Liskó Ilona (FKI): Roma tanulók az általános iskolában

Nagy Péter Tibor (FKI-PTE): A jogbiztosító államtól a jogkorlátozó államig. A magyar állam oktatáspolitikai funkciói 1868–1945

Polónyi István (DE-FKI): Felsőoktatás és gazdasági fejlettség